

»ADD NEKEM JAVNÉT«

A pécsi *Jelenkor* közlése után most önálló könyvecskeként is megjelent Márton László *Kiválasztottak és elvegyülők* című, igen tanulságos írása, amelyben a szerző mély tisztességgel és szép, emelkedett prózában kísérli meg saját, az ún. zsidókérdéssel kapcsolatos álláspontjának végiggondolását, illetve áll elő a maga új-régi megoldási javaslatával. Teljesítménye szépírói teljesítmény, eredményei – a megközelítés módjából fakadóan – társadalomtörténeti és társadalomlélektani természetűek. Átütőereje is ennek megfelelően alakul: akaratlanul is világosan körülírja a történeti, lélektani s egyáltalán: a társadalomelméleti megközelítések elégtelen voltát. Megpróbálok Márton László írásához azon az egy-két ponton tenni néhány észrevételt, ahol számomra a legvilágosabban érződött annak a felfogásnak a gyengesége, mely szerint zsidóság és kereszténység, asszimiláció és antiszemitizmus mind-mind történelmi jelenségek, ugyanakkor az alapjukul szolgáló történelem-fogalom, *aminek* a jelenségei, lényegében egy szociokulturális történelem-fogalom. A szerző tehát nem azonos történelem-fogalmat használ e „jelenségek” saját történelem-fogalmával, holott történeti világunkat, amin *belül* e jelenségek fölmerülnek, ezek a „jelenségek” konstituálták és gondolták első ízben.

Érdemes egy látszólag jelentéktelen példán kezdeni annak jelzését, melyik az a dimenzió, ami ebből a könyvecskéből hiányzik. A 86. oldal „Jó lenne . . .” kezdetű, rokonszenves vágyakat soroló listájának közepe táján lapul meg a következő mondat: „Jó lenne, ha magukénak tekintenék (ti. a zsidók) hazájuk régebbi múltját, akkor is, ha őseik nem vettek benne részt.” Abban a tekintetben, amit ez a vágy megcéloz, elkésett, mert – tapasztalatom szerint – már teljesült. Az itt élő zsidók a magyar *baza* – bevándorlásukat feltehetően megelőző – történetét a saját, mai *hazájuk* múltjának tudják. E tudás mellett viszont nyitva tátong egy új szakadék, amit a szerző mellőz. A ma Magyarországon élő zsidók elsópró többsége számára az európai zsidóság kétharmadának elpusztítása következtében immár nem csupán a tradíció kollektív emlékezete szakadt meg, hanem a családi emlékezete is. Egy valószínűleg létező, jelentéktelen kisebbséget leszámítva, egyikünknek sincs sejtelve sem arról, hogy elődeink mikor, honnan, hogyan vándoroltak Magyarországra. Soha többé nem lesz kitől megkérdeznünk. Legtöbbünk emlékezete már a nagy-

szülőknél megszakad, úgy is mondhatnám, családi emlékezetünk nem ér túl a magyar múlton. A kioltott és kialudt családi emlékezetek helyébe – paradox módon – egyedül az *egésznek* az emlékezete léphet: a Biblia és a posztbiblikus irodalom, a megtanulható hagyomány. Tudjuk, hogy amikor egy prozelita, egy kívülről a tradicionális zsidóságba belépő ember zsidó nevet kap, a zsidóságon belüli apa hiánya miatt saját nevét nem egy apai névhez kapcsolják az „X fia Y” fordulattal, hanem az „Ábrahám fia Y” képletű nevet kapja. A hagyomány láncának legkorábbi szakaszába lesz belefűzve, közvetlenül kapcsolódik a kezdethez. Bizonyos értelemben ebben a helyzetben vagyunk. A kollektív emlékezet családi leágazásai helyett közvetlenül kell az elvesztett családi emlékezetek *alapjához* kapcsolód-nunk.

Visszatérve azonban a szerző által kinyilvánított vágyhoz, lappang itt egy másik probléma is. Mit is jelenthet, és honnan származhat egy olyan törekvés, amely hazám történetét a saját magam történetévé igyekszik változtatni, olyan időket illetően is, amikor az még nem volt a hazám. Nos, az a viszony, amit itt a szerző vágyott állapot gyanánt számon kér, hosszú előtörténet-re tekinthet vissza. A magát szimbolikusan népnek (Izrael új népének) tekintő Egyház viszonyul így az általa Ószövetséggé változtatott könyv népehez. Az Egyház egyetlen szellemi népévé egyesített népek, a maguk külön-külön természetes néptörténete helyébe vagy mellé felveszik az ókori Izrael történetét – mint saját spirituális előtörténetüket. Izrael bibliai története e kereszténnyé lett népeknek mint keresztényeknek lesz ez előtörténetévé, nem mint népeknek: az Egyház a választott nép örököse, nem az igájába tért – pogány – népnek. Az Egyház mint spirituális közösség a maga szempontjából joggal tart igényt Izrael empirikus történetére mint spirituálisan értelmezett előtörténetre. A maga szempontjából joggal állíthatja, hogy – spirituálisan – már a választott nép empirikus története idején is jelen volt. Az európai egyes népek így a maguk történelmi életét egy kettős önképpel élték: mint természetes, természetes adta népközösségek, gyökereiket saját – pogány – őstörténetükbe mélyesztették, mint keresztények gyülekezete pedig az Egyházban eggyéfont szellemi gyökereiket az ókori Izrael szellemivé értelmezett őstörténetébe. A modern nacionalizmusok keletkezése – szempontunkból –

úgy is leírható, mint dinamikus kísérlet e kettős önképek belső feszültségeinek olyan irányban történő leküzdésére, hogy lerombolják ezeknek az önképeknek a kettősségét, s egyetlen képbe egyesítsék. Ennek a törekvésnek eredményei a magukat egyszerre természetes és spirituális közösségeknek látó népek, a nacionalizmusok kiválasztottságtudata, a nemzeti kultúra és történelem egyházas önfelfogása. Amikor Márton László azt szeretné, hogy a magyarországi zsidók egyelőre legalább spirituálisan tegyék magukévá azt a múltat, amelyben „őseik nem vettek részt”, egyelőre, hiszen a teljes beolvadás és eltűnés nyomán majd empirikus-történetileg is a saját múltjukká fog válni, akkor voltaképpen ezt az egyházas-nacionalista nemzetképet veszi alapul: a természetes népközösséghez kér egyháztörténeti-spirituális viszonyulást. Egyedül így tartja lehetségesnek, hogy valaki – egy átmeneti időre – egyszerre legyen zsidó és magyar.

Úgy vélem, annak a zsidó származású magyarnak, aki önmagát kizárólagosan magyarnak tartja, álláspontjához joga van. Senki és semmi nem kényszerítheti őt se külső, se belső távolságtartásra, és joggal utasítja vissza az antiszemiták részéről érkező kirekesztést. (Teljesen külön kérdés, hogy ez sikerül-e neki.) Az ő problémája azonban éppen emiatt kizárólag a magyarság problémája, e probléma megoldásának feladata a magyarságnak és neki van feladva. Ez nem a zsidóság problémája.

Ha ki akarunk szabadulni a „ki a zsidó?”, „ki nem zsidó?” kérdésének természetlen körbenforgásából, abból kell kiindulnunk, hogy magyar zsidó az a magyar, aki nem *csak* magyar. (A külvil-

lág mindenkori vélekedése ebből a szempontból tökéletesen mellékes: semmilyen magasabb instancia nem jogosít fel se csoportokat, se intézményeket annak meghatározására, hogy én mi nek tart**hatom** magam; embervoltom kétségbevonásán sem fordul meg mibenlétem; a nemzet nem egyház, amiből valaki kiátkozható.) Az Ilyés Gyula-i választásra kényszerítés két nép között azon az alapvető tévedésen alapul, hogy szimmetrikus viszonyt feltételez, két azonos népfogalom mintájára elgondolt nép közt véli szükségszerűnek – és joggal – a választást. Joggal – mondom – ha ez a szimmetria fennáll. De nem áll fenn.

Ha a zsidóság úgy nép, ahogy a többi nép, akkor asszimiláltsága csak mint hanyatlás, mint eredeti népszubsztanciájának megbomlottsága fogható fel, s különállástudata csak mint érthetetlen makacskodás egy utolsó lépés megtétele előtt. De nem így van. A kétféle népfogalom viszonya nem szimmetrikus. A zsidóság egyszerűen úgy volna felfogható, mint egy kétezer évvel ezelőtt normális államát elvesztett normális nép, amely bizonyos speciális – vagyis esetleges – okokból nem olvadt fel a népek kohójában, akkor valóban az államukat veszített népek *genus-differentia specificájával*. A nép általános fogalma alá rendelhető egyik különös nép volna. Ahogyan azonban Isten nem rendelhető alá az isten nemfogalmának, még annak feltételezése mellett sem, hogy csak egy példány létezik belőle, és nem azért, mert ez logikai képtelenség volna, hanem mert akkor valaki másról beszélnénk, mint a Biblia Istenéről, úgy nem tekinthető Izrael sem a népek egyikének. A választottság nem a többi néptől való megkülönböztető tulajdonságainak egyike, mindenekelőtt azért nem, mert nem tulajdonság. A Bibliában Isten népet támaszt magának, nem a meglevők egyikét választja ki. A szöveg nem azt mondja, hogy Izrael *más* nép, mint a többi, hanem hogy *máshogy* az. Ha kiválasztása valamely tulajdonságához kapcsolódna, akkor a választottsághoz nem volna Istenre szüksége. Ha egy tulajdonsággal való ellátást jelentene, akkor ettől *kezdve* nem volna szüksége Istenre. Önfelfogása szerint azért Egy nép, és nem az egyik nép, mert *úgy* nép, ahogyan majdan – a messiási korban – az emberiség lesz Egy nép. Emberiség még nincs: a zsidóság előkép. Hogy ez a feladat mikor, mennyire és milyen széles rétegekben tudatosul, az kollektíve tekintve empirikus-történeti kérdés, egyénileg tekintve pedig morális kérdés.

Márton több ízben is leszögezi, hogy ma a zsidóság nem tekinthető etnikai, vallási és nyelvi kategóriának. Ez természetesen igaz, csak ez a hármas negatív meghatározás elfedi a lényegét. Egyrészt azzal, hogy azt sugallja, ha meghatározásaim csődöt mondanak, akkor a meghatározás

– egyébként tapasztalt – tárgya nem létezik. Másrészt átgondolatlan marad, hogy a zsidóság nyelvi kategóriaként kb. 2500, de legkevesebb 2000 éve nem létezik, vagyis nagyjából éppen azóta, amióta az európai népek számára ismert alakja kialakult és rögződött. A babilóniai és az alexandriai zsidóság nem nyelvileg alkotott egy kategóriát. Etnikailag – ha a szót komolyan vesszük – valószínűleg már néppé keletkezésének pillanatában sem volt egységes kategória, a törzsek közös előtörténete – *Jósue* 24-ből kiolvashatóan – hitvallás, népet *teremtő* közös hitvallás. Izrael népként egy, és nem etnoszként. Hogy pedig mennyiben vallási kategória, az lényegében megint empirikus-történeti kérdés: ilyenként való megítélése korfüggő. Izrael államban nyilvánvalóan nem konfesszió, hanem állampolgárság kérdése, a Szovjetunióban pedig nemzetiség. Hogy a nemzetiség, illetve konfesszió fogalmai alá rendelés mennyire erőltetett, csak megemlítem, elképzelni se tudom, mi a jogi helyzet, ha – mondjuk – a Szovjetunióban egy zsidó pravoszláv hitre tér. Megváltozik a nemzetisége?

Márton kitér az elől a nehézség elől, hogy ez a definiálási probléma nem specifikusan a magyar zsidóké, és nem is kifejezetten új. Hogy a háttérbe szorított kérdések sajátja – mégis jelen vannak, arra lássunk csak egyetlen példát. A nem létező magyar zsidó kollektívummal kapcsolatban a következő kérdést veti fel (31.o.sk.): „Nem megbocsáthatatlan gyávaság-e, s több annál: nem bűnrészesség-e . . . , ha félmillió halott, sőt hatmillió halott árnyékában . . . azt mondom, hogy nem akarok zsidó lenni, hogy *csak* magyar akarok lenni?! Vagy azt merészelem mondani, hogy . . . semmi más nem köt hozzájuk, ami egyúttal a magyarság egészéhez ne kötne? Igen, ezt állítom . . .” Itt a mélyben, hogy úgy mondjam, a gondolat háta mögött, egy olyan rezdülés történik, amiről a gondolat – ő tudja, miért – nem akar tudomást szerezni: mert a félmillióról mondható, ám a hatmillióról nem, hogy „semmi más nem köt hozzájuk, ami egyúttal a magyarság egészéhez ne kötne”. A „sőt” szócskával bevezetett félmondatban egy pillanatra fölsejlik valami, aminek forrása nem a „magyar-zsidó sorsközösség”, de ami a szerző vállalt álláspontjáról – amihez a jogát nem vonom kétségbe – stiláris-logikai hibává minősül.

Az asszimilációnak az az önfeladós tévútja, amit a zsidóság Nyugat- és Közép-Európában választott, a külső okokon túl nyilvánvalóan egy világtörténelmileg megkönnyített önfélreértés következménye is. A polgári jogegyenlőség eszméjének diadala és a modern nacionalizmusok megjelenése világtörténelmileg egybeesett: az egyházas önfelfogású, magukat egyszerre természetes és spirituális, veleszületetten „kiválaszt-

tott” közösségeknek tudó népek átmenetileg mintegy kisajátították Izrael legsajátabb feladatát. A zsidóság adott részei mindig egy adott néppel szemben adták fel magukat, amelyekben éppen egy emberiség immár küszöbön álló megjelenését látták. Ez a fajta asszimiláció – vallási tartalmát tekintve – a zsidó történelem számos álmessianizmusainak egyike volt.

Egyetlen fogalmat szeretnék még röviden érinteni, mert sokszor fordul elő Márton László könyvében: a zsidó származás fogalmát.

A származás a személy tudatos életét megelőző tény. Természeti tény, ám nem a „természet-tudomány” szó előtagjának értelmében vett természet ténye. Ez utóbbi természet mit sem tud népekről és választott népről, zsidókról és keresztényekről. Amint arról sem tud, hogy ő világ volna, a világ – szó szerint – alapvető része. A történeti ember csak ebben az alapvető értelemben él a természetben, valójában abban a világban él, aminek a természet még a létéről sem tud. De van egyfajta természet a történeti világon belül is: a néma adottságok vidéke, azoké a tényeké, amik ugyanúgy maguktól vannak, akár a természet. A zsidó származás – mint minden származás – merő tény, a hagyománytól nem függő adottság, hallgatag természet, s csak ha megszólal, ha szóhoz engedik jutni, akkor mondja el magáról – értő fülnek –, hogy nem természeti, nem a valóság alapjaival veleszületett tény. Magyarul: hogy Izraelt nem a természet erői választották ki maguknak. (Ebben a mozzanatban mutatkozik meg a legélesebben a fajelmélet pszeudotudományos fogalmainak velejéig pogány volta.) Amikor Márton megállapítja, hogy a zsidó származás fogalmának fajelméleti (vagyis pusztán természeti-tényszerű) használata „mindkét fél részéről” fennáll, igaza van. De miben áll ez az igazság? „. . . mert a hagyomány . . . , ahonnét a fogalom tartalma nyomon követhető – a hagyomány *elveszett* (14.o.). Ha nem csak zsidók, de nem zsidók számára is valakinek a zsidó volta kimerül a származásnak e „természeti” állításában, akkor ki kell jelentenünk, hogy e kívülálló hagyománya is *elveszett*. Aki embertársához egyedül természeti tényfogalmakban viszonyul, az önmagához is ezekben viszonyul. Ezek az emberek nem keresztények, hanem keresztény *származásúak*.

Hogy valaki egyszerre legyen egészen zsidó és egészen magyar, ha most eltekintünk a viszony súlyos történeti megzavartságától, éppen azért lehetséges és reális, mert nem pontos szimmetriájú fogalmak kapcsolódnak benne össze. Viszonyuk ezért nem kölcsönösen kizorító. A fogalmak újragondolásából elének álló feladat – a történelemnek ebben a korszakában – immár nem magyarságunk megszerzése, hanem Rabbí Jochanan ben Zakkai kérése: „Add nekem Javnét és bölceit” (Bab.Talmud, *Gittin* 56.a).